

Din Eğitiminde Motivasyonun Önemi

Süleyman KARACELİL*

Özet

Motivasyon, bireyin çaba ve faaliyetlerini, ilgi merkezlerini amaçlar doğrultusunda yönlendirmektir. Motivasyon fonksiyonları çok değişik şekillerde hayatın her alanında ve hemen herkes tarafından bilinçli ya da bilinçsiz uygulanmaktadır. Yerli ve yabancı araştırmalar eğitimde genel olarak motivasyona büyük önem vermesine rağmen nerdeyse hiçbir araştırmada din eğitimi açısından motivasyon konusuna tam ve dikkatli bir yöneliş olmadığını görmekteyiz. Bu makalede din eğitimi açısından motivasyon kavramı, motivasyonun önemi ve unsurları üzerinde durulacak olup, iman esasları ve ibadet eğitimi açısından birtakım motivasyon önerileri dile getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Motivasyon, Din Eğitimi, Aile, İman Esasları, İbadet.

The Importance of Motivation in Religious Education

Absract

Motivation is to direct individual's effort and activities, interest centres towards to purposes. Functions of motivation has been applied in every parts of life nearly by everybody knowingly or unknowingly in a very different ways. Although local and foreigner researches generally give great importance to motivation in education, we can not see an exact and intense tendency to the subject of motivation almost in any research on the wiew of education. In this article it will be worked on about elements of motivation and concept of motivation on the wiew of religious education and will be mentioned a couple of suggestions about motivation on the wiew of faith (iman) principles and worship education.

Key Words: Motivation, Religious Education, Family, Faith principles, Worship.

Giriş

---

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

İnsanları tanımak; onları ihtiyaçları, istekleri, zayıf ve güçlü yönleri, sahip oldukları yetenekleri, değerleri, inanç ve tutumlarıyla bilmek demektir. Bunun sonucunda insanların davranışlarını önceden tahmin etmek aynı zamanda kontrol etmek, yönlendirmek, kendi davranışlarımızı, tutumlarımızı bu durumlara göre düzenlemek, iletişim içinde bulunacağımız çevreyi bu anlayışa göre oluşturmak, dolayısıyla başarılı ve mutlu bir hayat yaşamak söz konusu olacaktır.

Motivasyon, insan davranışı ile ilgilenen unsurlardan biri olup davranışların nasıl yönlendirilebileceğini veya yönlendirilmiş bir davranışın yoğunluğunun nasıl arttırılabileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. 20. Yüzyılın sonundan itibaren bu alana büyük ilgi ve yöneliş söz konusu olmuştur (Alderman, 2004: XV). “Günümüzde motivasyon artık hemen bütün eğitimcilerin ilgilendikleri temel meseledir”(Ginsberg ve Wlodkowski, 2009: 3). Motivasyon insan hayatının en önemli ama en anlaşılmasız sorusunu açıklar: “Biz yaptığımız şeyi neden yaparız?” (Ginsberg ve Wlodkowski, 2009: VII).

Motivasyon, çok değişik şekillerde hayatın her alanında ve hemen herkes tarafından bilinçli ya da bilinçsiz uygulanmaktadır. En küçük sosyal yapı olan ailede anne ve baba, ödül yoluyla çocuklarının davranışlarını yönlendirerek onları güdülemeye çalışırken; devletler, vatandaşlarını kurallara uygun davranmaya ödül veya ceza unsuruyla motive etmeye çalışırlar. Özetle ifade etmek gerekirse insan davranışlarına yön vermek isteyen hemen herkesin başvuracağı en güçlü yöntem motivasyondur. Yerli ve yabancı araştırmalarda genel olarak motivasyona büyük önem gösterilmesine rağmen din eğitimi açısından motivasyon konusuna tam ve dikkatli bir yöneliş olmadığını görmekteyiz. Çocukları eğitmekle görevli bireylerin din eğitiminde motivasyonu kullanması suretiyle çocukların manevi değerleri benimsemesi açısından çok daha olumlu neticeler elde edilebilecektir. Çocukların “iki dünya saadetini sağlama” gibi önemli bir gayeyi gerçekleştirebilme adına yapılan motivasyon çalışmalarının bilinçli, ilkeli ve hedeflerinin belirlenmiş şekilde gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Aksi takdirde sadece Hz. Peygamberin çocukların dövülmesine dair rivayetlerinin merkeze alınarak, “eti senin kemiği benim” yaklaşımıyla pek çok bireyin dinden ve dini değerlerden uzaklaşması gibi olumsuz durumların yaşanılması kaçınılmazdır.

Din eğitiminde motivasyon ile ulaşılması beklenen amaç; bireyin imanî değerlere sahip, aynı zamanda ibadetlerini devamlı ve düzenli olarak yerine

getiren, huzurlu ve mutlu yaşayan bir fert olmasını sağlamaktır. Motivasyon Kur'an-ı Kerim'de de kullanılan bir metottur. Nitekim "Allah'ın insanları dine davet için peygamberler göndermesi, bunun yanında onların mucizevî yönleri insanları inanmaya güdülemeyi amaçlamaktadır" (Alawneh, 2002: 139-140).

Bireylerin birbirinden farklı ikna ve güdüleme yöntemlerini kullanması yeni olmayıp insanlık tarihi kadar eskidir. İlk dönemden itibaren ön plana çıkmak isteyen, yönetmeye, önder olmaya aday insanlar başta olmak üzere, toplumun bireyleri farklı unsurlar çerçevesinde motivasyon unsurlarına başvurmuşlardır.

İnsanı harekete geçiren, aynı zamanda onun hareketlerinin yönlerini belirleyen hususlar düşünce, umut, inanç, arzu, ihtiyaç ve korku gibi hususlardır. Dolayısıyla beşeri faaliyetler (davranışlar), bireylerin arzu, inanç, ihtiyaç ve hatta korkularına göre şekil almaktadır. İşte dile getirilen bu güç ve kuvvetlerin toplamı, kişinin psikolojik çabalarını bir amaca ulaşmak üzere organize eder, bireyin davranışlarına devamlılık ve dinamiklik kazandırır (Eren, 2001: 252-253).

Çocukta öğrenme ve davranış geliştirmenin motivasyonsuz gerçekleştirilmesi asla mümkün değildir (Gates ve diğerleri, 1962, I, 301). Bu nedenle gerek ibadet alışkanlığının kazandırılması gerekse imanî değerleri benimsetmenin söz konusu olabilmesi için çocukların bu hususlara karşı yeterince güdülenmesi ve motivasyon düzeyinin yeterli dereceye yükseltilmesi bir gerekliliktir.

Çocuklar, ibadete ve imanî değerlere yönlendirilirken bir takım hususlara riayet gereği açıktır. Özellikle üzerinde durulması gereken nokta, motivasyonun kişiden kişiye, zamandan zamana ve hedefin özelliklerine göre farklılık arz ettiği gerçeğidir. İstendik davranışlar meydana getirme süreci olarak değerlendirdiğimiz eğitim faaliyeti sonrasında istenen davranışların ve inanç dünyasının oluşturulabilmesi, çocuk ve gençlerin belirli bir yöne kanalize edilebilmesi; belli motivasyon tekniklerinin bilinmesi ve bilinçli biçimde uygulanması ile mümkün olur.

1. Motivasyon ve İlgili Kavramlar

Motivasyon (motivation/güdülenme); sözlükte en genel anlamıyla organizmayı belli bir nesneye veya duruma teşvik eden, eyleme sürükleyen, itici güç olarak tanımlanmakta olup (Budak, 2000: 519) organizmayı hedefe ulaşmak için davranım yapmaya iten içsel ve dışsal olayların tümüdür (Erkuş, t.y., 22; Selçuk, 2007:132).

Motivasyonu ifade için amaç, yönelme, istek, niyet, tutku, güdü, tutum, ilgi, seçim gibi farklı terimler kullanılır (İnceoğlu, 1985: 2). Motivasyonun amacı; bir kimsenin belirli bir şekilde hareket etmesini teşvik etmek veya o kimseye en azından belirli bir davranış gösterme eğilimi kazandırmaktır. “İnsanları istenilen nitelikte ve nicelikte görevini yapması için etkileme işlemine motivasyon denir” (Başaran, 1984: 149). İnsan davranışlarını etkileyen çeşitli faktörlerden söz edilebilir. Ancak davranışın yönünü, şiddetini, kararlılığını belirleyen en önemli güç kaynağı motivasyondur (Fidan, 1996: 42).

Motivasyonla aynı anlamda kullanılan güdü (Marshall, 1999: 287; Döğüşgen, 2005: 94; Budak, 2000: 346) organizmayı belli ve düzenli bir davranışa yönelten herhangi bir uyarım olarak tarif edilmektedir (Döğüşgen, 2005: 94; Göksu, 2007: 35). Güdü; psikolojide organizmayı etkileyerek bir amaç için harekete geçmeye sevk eden şeydir. Burada sözü edilen şey bir dürtü, istek, ihtiyaç, hırs vb. olabilir. Güdüler genellikle içsel ya da dışsal uyarıcılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Güdünün uyarılması sonucu organizma bu güdüyü doyurmak için harekete geçer (Selçuk, 2007: 132). Güdüler insan davranışlarının gerçek nedenleridir. Yapılan her hareketin arkasında güdüler yer alır. Burada güdünün temel iki işlevi ortaya çıkmaktadır: Bunlardan birincisi insan organizmasını uyarıp harekete geçirmesi; ikincisi ise insanın davranışını belli bir amaca yöneltmesidir (Göksu, 2007: 36).

Bir de insanların davranışlarını birincil ihtiyaçlardan daha çok etkileyen sosyal motivler vardır. Sosyal motivlerin her biri her insanda aynı derece etkili olmayabilir. Birisi için çok etkili olan diğeri için o derece etkili olmayabilir (Öztabağ, 1983: 44-45).

2. Motivasyonun Çeşitleri

Güdülenme (motivasyon), hem çekici hem de engelleyici olmak üzere iki boyuta sahiptir (Hicks ve Gullett, 1981: 212). Son yıllarda araştırmacılar motivasyonun iki farklı şekli olan içsel motivasyon ve dışsal motivasyon

üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. İçsel motivasyon, ilginin ve hoşlanmanın açığa vurulması durumudur. Bilindiği gibi, motivasyon davranış değil, davranışa doğru yönlendiren güçtür. Dışsal motivasyon ise, kişinin kendi dışındaki güçlerle harekete geçirilmesidir. Dışsal motivasyon için kendisinden değil dışarıdan uyarıcı konumundaki bireyler vasıtasıyla gerçekleşir (Kreitner ve Kinicki, 2004: 276). “Dışsal güdü, bireyin dışından gelen etkileri içerir. Bir öğrencinin aldığı yüksek not dolayısıyla öğretmeni tarafından övülmesi buna örnektir. İçsel güdü ise, bireyin içinde var olan ihtiyaçlarına yönelik tepkilerdir. Merak, bilme ihtiyacı, yeterli olma isteği, gelişme arzusu içsel güdülere örnek gösterilebilir”(Selçuk, 2000: 209).

Başka bir tanıma göre içsel motivasyon, bir görevi veya bir işi iyi yapmak için olumlu duygular ile güdülenmiş olmaktır. Motivasyon, bireyin görevini iyi yapması sonucu gelen psikolojik ödüllerle oluşur. Motivasyon oluşurken bireysel farklılıklara dikkat etmek önemlidir. Bazı insanlar bir takım aktiviteler için içsel motive olurken, bazı insanlar olmaz. Her birey için motivasyon konuları ve motive edici etkenler farklı olabilir (Kreitner ve Kinicki, 2004: 276).

Diğer taraftan güdüler fizyolojik ve psikolojik-toplumsal güdüler olarak ikiye ayrılır. Fizyolojik güdüler; açlık güdüsü, susuzluk güdüsü, yenen besinlerin dışarı atılması, soğuk sıcakta beden gerekliliklerini yerine getirmesi ve diğerleridir. Psikolojik ve toplumsal güdüler; sonradan öğrenilir ve içinde yaşanan topluma göre şekillenir (İnceoğlu, 1985: 3; Yavuz, 1991: 121; Binbaşıoğlu, 1978: 70-72; Göksu, 2007: 36-37). Toplumsal yaşamın devamını ve düzenini sağlayan kurallar insan yaşamında davranış alışkanlıkları sağlar. Toplumun beğendiği davranışlar bireyin davranışları üzerinde motive edici rol oynar. Bu nedenle motivasyon sosyal içeriklidir. Toplum düzenini sağlayan kurallar, fizyolojik motivasyonların oluşumunu etkileyerek onların değişik şekilde görünmelerini sağlarlar.

3. Motivasyonun Unsurları ve Din Eğitiminde Kullanımları

Motivasyon kavramının temelini oluşturan ihtiyaç ve istekler, esas itibarıyla, insanın içinde bulunduğu sosyal ve toplumsal yapı ile kültür ve o insanın ruhsal yapısının etkisinde biçimlenir. İnsan motivasyonu, insanın ilişki kurduğu bütün nesnelere yakından ilgilidir.

Motivasyon kavramı içerisinde şu üç unsur mevcuttur. İhtiyaçlar (needs), itici güç-sevk (drives) ve teşvik (incentives) (Luthans, 1989: 231). Biz motivasyon kavramını din eğitimindeki yeri ve önemi açısından ele alırken ihtiyaç, itici güç ve teşvik unsurlarına, ödül verme ve teşvik edici çevre oluşturma unsurlarını da ekleyeceğiz. Bu çerçevede imani değerleri ve ibadetleri çocuğa sevdirmek ve ihtiyaç olarak öncelikli iş olması nedeniyle önce bu başlık ele alınacaktır.

a. Dini Değerleri İhtiyaç Olarak Hissettirmek

İnanmak, insan için fitri bir özellik hatta ihtiyaçtır. Ancak dini ihtiyaç olarak hissetmek, tek başına güdülemeye yeterli değildir. Din, birey tarafından ihtiyaçtan öte bir zaruret olarak algılandığı takdirde kişide onun gereklerini yapma isteği uyanır. Bu noktada yapılması gereken, insanlarda öz olarak bulunan, yaratılıştan gelen bu özelliğin tahribata uğramasını ve bireyin dinî değerlerden uzaklaşıp, yanlış bir hayatın içerisine girmesini engellemektir. Bunun için de çocuk ve gencin ibadetleri yük ve zahmet yerine bir ihtiyaç olarak görmesini sağlamak gerekir. Bu amacı gerçekleştirmek, ancak çocuğun küçüklükten itibaren dinî değerlere saygı duyulan, ibadetlerin samimiyetle, fiilen yerine getirildiği ortamda bulunmasına bağlıdır. Bunun yanında çocuğu dinden soğutacak, hatta dine düşman edecek hatalı bir eğitim metodunun uygulanmaması da önemlidir. Çocukluktan itibaren yerine getirmediği ibadetler için kendisine kızılan, devamlı surette dinî değerlerle, Allah'la, cehennemle korkutulan ve tehdit edilen birey; dinî değerleri bir ihtiyaç olarak görmek bir yana, çoğu zaman bu değerlerden soğumakta ve dinden uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla fitratında mevcut olan inanma ihtiyacını ise batıl inançlarla veya yanlış yaşam biçimleriyle tatmin etmeye çalışma yoluna başvurabilmektedir.

Hz. Peygamber'in bazı beyan ve uygulamalarının söylenen bu hususları gerçekleştirmeye yönelik olduğunu görmekteyiz. Mesela Hz. Peygamber, Muaz'ı terkisine oturtmuş ve onunla konuşarak ona ibadetlerin önemine ve gereğine dair malumat vermiştir (Buhari, İlim, 49).

Diğer yandan çocuğun farkındalığını sağlamak suretiyle evrende gerçekleşen her olay ve durumun Yüce Allah'ın yaratması, iradesi ve izniyle gerçekleştiğini bilmesi ve onun yüce güç ve kudretini idrak etmesi sağlanmalıdır. Örneğin hayvanların, bitkilerin, dağların, denizlerin, göklerin yaratılışındaki güzellikler, sırlar, incelikler ve mucizevî yönler çocuğa yaşına uygun ve ilgi çekici tarzda sunulmalı, bu sayede Allah'a olan sevgi, hayranlık ya

da bağlılığının temelleri atılmalıdır. Bu amaç doğrultusunda çocuklara dinî değerlerin, inanç esaslarının ve ibadetlerin ruh ve beden sağlığı açısından kazandırdıkları da anlatılmalıdır. Allah'a iman duygusunun, Ahiret inancının, namazın ve orucun bireysel ve sosyal boyuttaki faydalarını dile getirmek suretiyle çocuğun bazı gerçekleri kavraması sağlanmalıdır. Ayrıca ibadetlerin rahatlatıcı yönlerinin yanında her birinde sağlık açısından ve ferdî-içtimâî noktalarda faydaların olduğu, her ibadette pek çok hikmetin bulunduğu öğretilmelidir. İşte bu şekilde inanç eğitimi alan birey dini değerleri bir ihtiyaç olarak görecektir.

b. Teşvik

İsteklendirme, özendirme (TDK, 1465; Ağakay, 1955: 726) anlamına gelen teşvik, belli konularda bireyin duygularına tesir ederek onu istenilen davranışa yönlendirmektir. Teşvik, dıştan gelen motivasyondur. Takdir, teşvik, mükâfat veya ceza öğrenmenin tabii bir sonucu olarak kullanılırsa motiv, itici bir güç olarak vazife görecektir, çocuğu olumlu yönde etkileyecektir (Yavuz, 1991: 125).

Öğrenme faaliyeti esnasında motivasyon unsurunun gerçekleştirilmiş olması çocuğun öğrenme sürecinde canlı, enerjik ve şevkli olmasını sağlar. Yani motivasyon ile var olan ama harekete geçmemiş mevcut potansiyel açığa çıkar. Bu noktada çocuğu iyi ve güzel şeylere teşvik ederek onun motivasyon ve güdülenmesini gerçekleştirmek önemlidir.

Hz. Peygamberin (sav) pek çok uygulamasında gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda motivasyon unsuru olarak teşviki kullandığını görüyoruz. Nitekim Peygamberimiz (sav) çocuklarla namaz kılar, namazın sonrasında çocuklar etrafında toplanır, o da çocukların her birinin yanağına teker teker dokunup okşayarak onlara sevgi ve şefkat gösterirdi (Müslim, Fedail, 80). Peygamberimizin hizmetinde bulunan Hz. Enes, Peygamber Efendimiz'in kendilerini "sık sık namaza teşvik ettiğini" ifade etmektedir (Ebu Davud, Salat, 77).

Diğer yandan Peygamber Efendimiz, insanları cihada teşvik etmiş ama bunu yaparken cennet nimetinden bahsederek yapmıştır (Muvatta, Cihad, 18). Bunun haricinde "kim bir defa salât getirirse, Allah ona on rahmet eder ve onun için on derece yükseltir"(Buhari, Edebü'l-müfred, 223) beyanıyla da "Salât" getirmenin fazileti ile "Salat" getirmenin kazandıracığı sevabı belirtmekte ve

Salât'a teşvik etmektedir. Bütün bu örneklerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber teşviki ödül ve özendirme ile birlikte gerçekleştirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere çocuklarda imanî değerlerin ve ibadetlerin yerleştirilmesinde, kuru kuruya "şöyle yap böyle yapma!", "namazını kıl, orucunu tut, yalan söyleme!" demek teşvik ilkesini yerine getirmek anlamına gelmez. Bu üslup olsa olsa bir emirdir. Bu ise, çocukta istenilen davranışa motive etmek yerine çoğunlukla uzaklaştırıcı etki yapar.

Sürekli korku ve tehdit unsurları yerine teşvik ve benimsetme merkezli, muhatabı motive edici yöntemler kullanmak Kur'an'ın da metodudur (Şanver, 2001: 204). İlahi beyan olan, insanları eğitmek ve doğru yola ulaştırmak üzere gönderilen "Kuran, sunduğu mesajı sevdirmeye, benimsetmeye, kabul ettirmeye ve özellikle insanları teşvik etme amacıyla müjde, mükâfat, cennet ve nimetlerin hatırlatılması gibi insanların gönlünü alıcı, sevgi ve sempatilerini çekici, onların hoşlarına giden ve sonuçta Allah'ın yüceliğini hatırlatıcı ve böylece onları tebliğin mesajlarına yaklaştıran yolları kullanmakta, bunlara yönelik unsurlara başvurmaktadır. Metod olarak sevgi ve teşvik etmeye dair Kur'an'da pek çok ayet bulunmaktadır. Mesela Ehli kitap olanların sahih inançlarını, iyi amel ve davranışlarını tasvir edici, övücü ayetler (Maide 5/69, 84-85), muhatap olanlarla tarihi ve itikadi bağları olan geçmiş peygamberler ve onlara bağlı insanlardan övgü ve hayırla bahseden ayetler (Meryem 19/58), tevbe edip inanan ve tebliği kabul edenlere, iman gerektirdiği davranışta bulunanlara, af, çeşitli müjde ve mükâfatlar vadeden (Maide 5/74; Enfal 8/38; A'raf 7/35; Tevbe 9/20-21; Ra's 13/18; Nahl 16/30-31; Meryem 19/60-63; Ankebut 29/7, 9, 58 vd.) ve bunları öven ayetler (Ra'd 13/19-23; Meryem 19/58; Ankebut 29/59; Beyyine 98/7), Kur'an'ın mesajına tabi olanları ve onların tutum ve tavırlarını, yaşayışlarını örnek gösteren, böylece nasıl olunması gerektiğini telkin eden (İsra 17/107-109; Mümtehine 60/4; A'raf 7/170 vd.), özendiren, o yöne teşvik eden sevgi motifiyle insana yaklaşan ayetler (Meryem 19/66 vd.) bu cümledendir" (Şanver, 2001: 201-202).

Diğer taraftan Osmanlı dönemi eğitim sisteminde de özellikle ilk eğitime başlama sürecinde teşvik unsurunun bir bütün olarak en güzel şekilde uygulandığını ve bunun da olumlu sonuçlarının alındığını görmekteyiz. Bu

durumu Ahmed Rasim hatıralarında ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Onun hatıralarında öğrencinin okula başlamazdan önceki süreçte hocaya ve eğitime alışma aşaması olarak çocukların kandil gecelerinde hocanın elini öpmeye gönderilmesi, Hocanın da ona hoş bir üslubla mukabelede bulunması anlatılmaktadır. Bu, olumlu aynı derecede de önemli bir durumdur. Hocanın onu sokakta görünce çağırıp hiç görmediği mektebe davet etmesi, “sen daha okula başlamayacak mısın?” demesi eğitim kurumu ve eğitimcinin çocuğu eğitime hazırlama sürecini ifade etmektedir. Ayrıca hocanın onu elinden tutup mektebe girmesi bir müddet orada dersi izlemesine izin verip çıkışta elinden tutup evine götürmesi de dikkat çekicidir. Eve dönen çocuğa mektebe gittiğini duyan annesinin “istersen seni mektebe göndereyim” diyerek kısa, net ve teşvik edici ama çocuğun iradesine de dayanan bir üslupla okula gitmek isteyip istemediğini sorması son derece isabetli ve bilinçli bir yaklaşımın ifadesidir. Burada geniş ailenin bir unsuru olan siyahi süt ninenin kullandığı motive edici üslup ise son derece anlamlıdır.

“Süt nine: Hanım bana böyle dese ben gider başlarım. Âlâ yeni elbiseler, başta altınlı, nazarlıklı fesler, ayakta gıcır gıcır potinler. Yan tarafında sırmalı cüz keseler... Kim istemez? Sana yumuşak kabarık bir minder yaparım oturdu mu başın tavana değer. Herkes de maşallah der. Hem okuyanın ağzı misk kokar. Çünkü her gece uykuda melekler öper.

Sonrasında hanımanneye dönerek: Hanım benim oğlum hiç istemez olur mu? Bakın ben okumadım da yüzüm kapkara kaldı! İstersin değil mi oğlum?

--İsterim.

--Aferim benim oğluma, der sütnine. Bunun üzerine çocuk şımarır.

--Hem çabuk, der” (Rasim, 1969: 7-14).

Görüldüğü gibi bir bütün olarak aile bireylerinin kullandıkları üslup, çocuğu bütünüyle teşvik ve yönlendirmeye yönelik anlamlı bir yaklaşım biçimidir.

Osmanlı döneminde çocuklar ilk mektebe başlamadan önce merasim düzenlenir çeşitli hazırlıklar yapılırdı. Çocuğa sandıktan çıkarılan yeni giysileri giydirilir, üzerinde ders okuması için yumuşak ve güzel bir minder doldurulur, imkâna göre işlemeli kadife cüz keseleri yaptırılırdı. Çocuk için elifba cüzü

temin edilir, imkân varsa bu çocukların hoşuna gidecek olan altın yıldızlılardan seçilirdi. Bazı ailelerde müzehheb, el yazmalı olanlar olur, bunlar iyi muhafaza edilip nesilden nesile aktarılırdı (Birinci, 1982: 41). Bu durum çocuğun eğitime teşviki ve ilgi ve alakasının yoğunlaştırılması anlamını taşımaktadır. Merasimden önce hocaya haber verilir, bu günün pazartesi, perşembe veya kandil günlerine rastlamasına gayret edilirdi. Aile tarafından mektebin ilahici takımı tutulur genellikle Eyüp Sultan'a götürülürdü (Birinci, 1982: 41-43; Abdülaziz Bey, 2002: 58). Sıbyan mekteplerinde çocuklar parasız okumakta, ayrıca bedava yiyip içmekte ve onlara elbise alınmaktaydı. Ayrıca çocuklar senede en az bir defa da gezintiye götürülmekteydi (Ergin, 1977: 87). Abdülaziz Bey bu "mektep seyirlerinin" yazları 2-3 kez yapıldığını, bu gezilerde koyunlar kesilip, tatlılar, yiyecekler yenildiğini, bir gezide deniz yoluyla gidildiyse diğerinde İstanbul civarı mesire yerlerinin seçildiğini, çocukların şiirler, maniler, ilahiler okuduklarını, halkın da gezi haberi verilince para yardımı yaptığını nakletmektedir (Abdülaziz Bey, 2002: 64-66). Bütün bu uygulamalar farklı biçim ve formatta da olsa motivasyon unsuru olarak teşvik ve özendirmenin güzel bir biçimde uygulandığını ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde aile ve çevrenin ilköğretime başlama sürecinde kullandığı bu teşvik ve özendirme ile motive etme unsurlarının günümüzde de zamanın şartları muvacehesinde çocuğun iman, ibadet ve ahlak eğitiminde kullanılması mümkün, hatta gerekliliktir. Bu da günümüz yetişkinlerinin motive edici üslubu kazanmaları, bilinçli bir şekilde sözleri ve davranışları ile çocukları dini değerlere yönlendirmeleri, çocukların manevi eğitimine dair günün şartları çerçevesinde yeni usul ve yöntemler geliştirmeleriyle olacaktır.

c. Başarının Ödüllendirilmesi

Ödül, bir görevi başarmaktan, bir hizmeti yapmaktan ya da verilen sorumlulukları yerine getirmekten doğan, çalışanların elde ettikleri kazançlardır (Pitts, 1995: 13). Güdülemenin amacının insan davranışlarını arzulanan yönde değiştirmeyi sağlamak olduğunu ifade etmiştik. İşte ödül, güdüleme ile değişen ya da ortaya çıkan davranışların yerleşmesini ve devamlılığını sağlamaktadır. Bu durumda ödülü, güdülenmeyi harekete geçiren önemli bir etmen olarak değerlendirebiliriz.

Çocuğun performansının ödüllendirilmesi, güdüleme yaklaşımları içinde en çok bilineni olmakla birlikte en çok ihmal edileni, aynı zamanda en fazla hatalı uygulamanın yapıldığı unsurdur. Çocuklar, iyi söz ve davranışları için

ödüllendirildiklerinde, daha sıkı ve etkin biçimde gayret gösterir, güdülenme sebebiyle dini değerlere ilgi ve bağlılığı, ibadet ve manevi değerleri içselleştirmesi en üst düzeye taşınır.

İnsanlar, yaptıkları iş karşılığında bekledikleri kazanç ne kadar değerliyse o kadar çok güdülenir ve o nispette çalışırlar. Güdüleme kuramlarına bakıldığında, bütün bu kuramların ihtiyaçlarla, bunların karşılanmasıyla, insanların ödüllendirilmesi ve teşvik edilmesiyle ilgili olduğu görülür. "Hedefin değerli olması, yani güdülenmeye hedef teşkil eden unsurlar yerine getirildiği takdirde yapılanların buna değip değmeyeceği hususu önemlidir. Hedefin değerli olması kişiden kişiye değişmektedir. Porter ve Lawler'ın öne sürdüğü gibi, hedefe ulaşıncaya elde edilen ödülün kişiyi tatmin derecesi bireyin çaba ve gayretini önemli derecede etkilemektedir." (Porter ve Lawler, 1968: 87). Dolayısıyla ödüllendirme sistemlerinin temelini de bireylerin gereksinimleri oluşturmaktadır. Anne-baba, eğitimci ya da yetişkinlerin kuracakları ödül sistemleri, çocukların gereksinimlerindeki farklılıkları dikkate alarak, sadece maddi değil, maddi olmayan ödülleri de kapsayacak şekilde esnek olmalıdır. Çünkü her çocuğun gereksinimi farklı olduğundan her çocuğu güdüleyecek ödül de farklı olacaktır. Her ödülün veya cezanın her bireye göre bir ihtiyaç ya da istek şiddeti vardır. Yani "her birey her ödülü farklı şiddet derecesinde ister. Bu duruma bireysel gereksinim ve algılardan oluşan değerlendirme sonuçları neden olmaktadır. Bu sonuçlar da doğal olarak bireyin davranışlarına yansır" (Eren, 1984: 432).

Hz. Peygamber (sav) de iyi iş yaptıklarında ashabını över, bu konuda onlara cesaret vermeye özen gösterir; ayrıca onları güzel sıfatlarla anardı. Bu tip övgü ve manevi takdir bazen sahabenin gönlünde güzel davranma, hayırlı işlere yönelme hususunda maddi ödülün etkisinden daha fazla tesir gösterirdi (Necati, 2000: 180).

İslam eğitim tarihinde başarılı çocukların farklı şekillerde ödüllendirildiği ifade edilmektedir. Manevi ödüllendirme olarak Hadramut'ta gerçekleştirilen bir uygulama vardır. Çocuğa en güzel elbiseleri giydirilerek bir ata veya deveye bindirilir, kardeşleri ve onun arkadaşları etrafını kuşatır, kabile olarak en işlek yerlerde gezilirdi. Halk bu çocuğu tebrik eder, pencerelerden bakanlar çocuk ve kafilenin üzerine yukarıdan fındık, ceviz ve benzeri şeyler atarlardı (Çelebi, 278). Bu uygulama, son derece önemli olup çocuğun teşviki, daha da ötesi bir ödüllendirme uygulaması olarak dikkat çekicidir.

Osmanlı döneminde mahalle mekteplerinin hep olumsuz tarafları, falaka veya benzeri cezaları dile getiriliyor olsa da; hatim yapan, Kur'an'ı baştan sona bir hocanın nezaretinde okuyan çocuklar için yapılan, çocuğun ailesi, komşuları ve mahalle sakinlerinin katıldığı geniş kapsamlı hatim duası (Birinci, 1982: 41) ve benzeri merasimler, informal eğitimde ödüllendirme ile motivasyonun doğru bir tarzda uygulandığının göstergesidir.

Çocuklara verilen en büyük mükâfatı oyuncak veya çikolata vb. yiyecek olarak algılamak doğru değildir. Bazen çocuğun duygularına ve ruhuna hitap eden; sevgi göstermek, onunla beraber oynamak gibi davranışlar çocuk için daha tercih edilir ödüller olabilmektedir. Bundan dolayı çocuğun yaptığı güzel bir davranış, bir ibadet nedeniyle övülmesi, takdir ve tebrik edilerek sevilmesi önemlidir. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus, çocuk herhangi bir şekilde kardeşlerinin ya da arkadaşlarının yanında takdir edilirken, "Bakın kardeşiniz şu duayı öğrendi", "Şu güzel ibadeti yerine getirdi" denilirken diğerlerinin aşağılanmamasıdır. Övülen, takdir edilen çocuk diğerleriyle kıyaslanmamalı, öteki çocuk "beceriksiz, dini duyguları zayıf" olarak nitelendirilmemelidir. Buna dair en ufak bir söz ya da ima övgüye konu olan güzel davranışı yerine getirmeyen çocuğun o hususa olan meyil ve sevgisini azaltabilir ya da yok edebilir.

Maddi veya manevi mükâfatın bir takdir ve teşvik olduğu unutulmamalıdır. Ödül, davranışı gerçekleştirmenin bir ön koşulu değil, davranışın sonucu olarak çocuğa yansıtılmalı, sadece yapılan güzel şeyleri kalıcı hale getirecek, pekiştirici bir unsur olarak kullanılmalıdır. Ancak verilecek mükâfatlar, çocuğu bir takım ibadetleri veya istendik dinî ve ahlâkî davranışları tamamen mükâfat karşılığı yapma anlayışına götürmemelidir. Bunun için de "çocuğa verilen mükâfat, maddi değeri çok olan şeylerden ziyade manevi yönü ağır basan hususlar olmalıdır" (Dodurgalı, 1996: 97). Mükâfat unsurunu aşırıya kaçmadan, ölçülü bir şekilde, yerinde ve zamanında kullanmak uygun olan davranıştır. Aksi takdirde yanlış mükâfat verme metodu daha büyük olumsuzluklara neden olabilmektedir.

d. Teşvik Edici Ortam Hazırlama ve Etkinlikler Gerçekleştirme

Bireyi öğrenmeye yönelten güdülerden fizyolojik güdüler doğuştan var olmakla birlikte, psikolojik ve toplumsal güdüler öğrenme ile kazanılır ve içinde yaşanan topluma göre biçim alır. Bu nedenle günümüz çocuklarının imanî

değerleri kazanmış, ibadet alışkanlığını elde etmiş bireyler olarak yetişebilmesinde onların olumlu yönde etkilenecekleri manevi ve sosyal ortamı onlara sunabilmek son derece önemlidir.

İnsan, mensup olduğu grupta belli bir statüye sahip olmak ister ve bu statüye ulaşabilmek için çaba harcar. Böyle bir yere erişebilmek o kimse için çok önemlidir. Ait olma, başkalarıyla birlikte bulunma, arkadaşları tarafından kabul görme, sevme ve sevilme bunlar arasındadır (Hicks-Gullett, 1981: 216). Günümüz şartları çerçevesinde çocukların İslami değerlere yönlendirilmesi her şeyden önce aile içerisinde gündemin bu doğrultuda oluşturulmasına bağlıdır. Çocuğun öğrendiği veya öğreneceği bilgilerin değerinin aile ve çevrede gündeme getirilerek çocuğun hazırlık sürecinden geçirilmesi son derece önemlidir. Aile görüşmelerinde çocuğun başlayacağı dini eğitim ya da ibadetin önemi büyük mutluluk ve ilgi ile dile getirilmelidir ki çocuk bu önemli işi başarmaktan kaynaklanan övgüleri hak edebilmek ve daha fazla ilgi görebilmek için gayret etsin.

“Klasik toplum yapısında çocuk üzerinde ailenin, akrabaların, mahalle ve cemaatin kontrolü vardır. Bu bir içtimâî kontrol ve destek mekanizmasıdır. Bu mekanizmada başarıya karşılık sevgi tezahürü, ödüllendirme veya övme, usulsüz, kötü davranışa karşılık ise yerme ve men etme fiili birlikte yürür. Doğan çocuğu aile kadar herkes kutlar, edepsizlik eden çocuğu herkes kınar, cemaatin kurallarına uymayanın aile üyeleri kadar herkes kulağını çeker. Çünkü toplumda aile ve cemaatin ağırlığını üstünde hisseden çocuk, bugünkü toplumda başka bir atmosferin ve dünyanın üyesidir.” (Ortaylı, 2000: 97). Topluma hâkim olan psikoloji bireyi etkileyerek davranışa sevk eder. Unutmamak gerekir ki sosyo-psikolojik motivasyonun etkili olabilmesi kuvvetlilik durumlarına bağlıdır (Blau ve Meyer, 1971: 47).

İnsanın bazı güdüleri çevre etkenleriyle oluşur. Bunlar öğrenilmiş güdülerdir. Özellikle toplum, insanın yeni güdüleri edinmesini sağlar (Başaran, 1997: 35). Ancak günümüz şartları çerçevesinde düşünüldüğünde, durumun çocukların manevi dünyasını destekleyecek, zenginleştirecek boyutta olmadığını, bilakis birtakım olumsuzlukların hâkim olduğunu görürüz. Bu noktada yapılması gereken nedir? Çocukları toplumdan soyutlamak mı, yoksa onlara yeni bir dünya yaratmak mı? Kanaatimizce sahabe ve Osmanlı dönemi ailesini tanımak ve anlamak bugünün neslini yetiştirmede yaptığımız hata ve eksiklikler ile aradaki farklılıkları ortaya koyma açısından yararlıdır. Osmanlı

döneminde çocukların din eğitimi noktasında okula başlamalarının önemli bir dönem olarak kabul edildiği, bu nedenle aile, akraba ve dost çevresinde bu durumu çocuğa hissettiren pek çok uygulama ve yaklaşım biçimiyle durumun ortaya konulduğunu görüyoruz. “Âmin alayları” buna güzel bir örnektir. Fakir ailelerde bu tören yapılmamakla birlikte (Birinci, 1982: 40; Ergin, 1977: 91), orta halli ailelerde çocuk giydirilip kuşatılır; erkekse fesine, kız ise saçlarına süsler takılır; yakın akraba ile mektebe gidilir; önce hocaya dua ettirilir; bundan sonra çocuklara birer ikişer kuruş para dağıtılır; hoca ile kalfaya da mendil ucuna bağlanmış bir kaç meci diye hediye edilirdi. Anadolu’da ise çocuklara para verilmez, simit, şeker dağıtılırdı. Yüksek tabaka arasında “bed’-i besmele” halk arasında da “âmin alayı”, bazen de “dua alayı” denilen merasimler hali vakti yerinde olan ailelerde düğün ciddiyetinde yapılırdı (Birinci, 1982: 40-41; Ergin, 1977: 91).

Merasimler duruma göre mektepte ya da evde yapılırdı. Mektepte yapılında alayla dualar eşliğinde akrabalar mektebe gelir gülbank çekildikten sonra ilahiler okunur, içeri girilerek merasim icara edilirdi. Yakınlar burada hazır olur, lokma yenilerek hediyeler dağıtılırdı (Birinci, 1982: 45; Abdülaziz Bey, 2002: 60-61). Evde yapılanlarda ise mekteb çocukları eve gelir, yeni başlayan çocuk onlarla beraber ilahilerle yola düzülür, yolda mahalle halkı bu alaya katılırdı. En önde hoca olur, yanında rahleyi kafasında taşıyan bevvab, rahlenin üzerinde de çocuğun minderi ile cüz kesesi olurdu. Bunların yanında da faytona ya da birer kişinin yürüdüğü midilliye binen çocuk ve ilahiciler olurdu. Gülbank çekilir, ilahi okunur, hoca çocuğa ilk dersini verirdi. İlk derste genellikle sadece elif harfi okutulur ve çocuk hocanın arkasından “rabbi yessir”i tekrar ederdi. Duadan sonra çocuk, hoca ve diğer misafirlerin ellerini öper, bu esnada hafız talebeler Kur’an okur, kurulu sofralarda yemek yenilirdi (Birinci, 1982: 43-45; Ergin, 1977: 94; Abdülaziz Bey, 2002: 59-60; Rasim, 1969: 15-21). Osman Ergin, âmin alaylarının çocuğu olan diğer anne-babaları çocuğunu okutmaya heveslendirdiğini, bunu izleyen çocuklara da atlarla, arabalarla, alaylarla mektebe başlayacağı günün hayalini kurdurduğunu dile getirmektedir (Ergin, 1977: 94).

Osmanlı döneminde dini eğitimin verildiği sıbyan mektebine yeni başlayan çocuğu okula gitmeye motive etme fonksiyonu olarak düşünebileceğimiz “bevvab” denilen kişi, her sabah “haydi mektebe” davetiyle çocukları toplar, omzunda taşıdığı uzun bir sırığa yiyecek çantalarını asarak onları mektebe götürür, akşamları da aynı şekilde eve getirirdi.” (Birinci, 1982:

38) Bunun haricinde mahalle mekteplerinde çocuğun biri okumayı sökünce merasim başlardı. Hoca hemen kalfayı çağırır, çocuğun elinden tutturarak bu müjdeyi paylaşmak için evine gönderirdi. Cüz kesesi çocuğun omzuna ters asılır, bu ise “bebecik bu işi devirdi, su gibi okuyor” demek olurdu. Ev yakın olsa da mahalle dolaşılır çarşıdan geçilirdi. Kalfanın elinden tuttuğu çocuk dükkânların önünden geçtikçe bakkal, kasap dışarı fırlar, elifi mertek sanan bu adamlar “maşallah çeker”, alkış tutarlar, yoldan geçen hanımlar “Rabbim nazardan saklasın” derlerdi. Saka bir maşraba su dökerdi. Evde dualar edilir, çocuğa bahşişler, hocaya hediyeler verilirdi (Ortaylı, 2009: 17). Burada gerçekten de toplumsal anlamda bir ilgi ve motivasyonun gereğini yerine getirme yaklaşımını görüyoruz. Elifi mertek sanacak kadar cahil insanların, başarı sergileyen bir çocuğu ödüllendirme ve taltif etme zihniyetine sahip olması, toplumsal anlamda yerinde bir motivasyon uygulaması olup manevi ortam hazırlamanın güzel bir örneğidir.

Osmanlı’da hafızlık merasimi de çok farklı uygulamaları içinde barındırmaktadır. Bu süreç de ilgi çekici olup en önemli uygulamalardan birisi, özel bir sofraya sadece hocaların ve hıfzını tamamlayan çocuğun oturtularak çocuğun onore edilmesidir. Baştan sona tören ve muhtevası, resmi davetler, o güne has yenilen içilenler ve törenin icra edilmesi, verilen hediyeler, her şeyiyle çocuğun ve hafız olmak isteyenlerin motivasyonunu zirveye çıkaracak uygulamalardır (Abdülaziz Bey, 2002: 67-70). Ayrıca hat sanatını belli ölçülerde öğrenenlere de “ketebe cemiyeti” adında son derece güzel, farklı aktiviteler içeren toplantıların düzenlenmesi gibi bir uygulama vardı (Abdülaziz Bey, 2002: 72-75).

Bu noktada bizim önerimiz de informal din eğitimi çerçevesinde günümüzde de çocukların Kur’an okumaya başlama, Kur’an okumayı öğrenme, beş vakit namaza başlama, oruca başlama gibi hayatlarındaki manevi içerikli dönüm noktaları için merasim ve kutlamaların yapılmasıdır. Bu merasimler, belirli dernek ya da vakıfların bünyesinde Osmanlı’ya benzer ve onlara ek yeni yöntemler geliştirilerek yapılmalıdır. Örneğin artık 10’lu yaşlara ulaşmış ve başörtüsüyle tesettüre adım atmış bir kız çocuğu için aile, akraba ve eşi-dostu da kapsayan adeta bir şenlik, kutlama, bir düğün mesabesinde merasimler düzenlenip, bu genç kız adayına hediyeler sunulabilir. Bu merasimlerde yakın çevrenin küçük kızlarının da bulunması onlar için de gayet özendirici, teşvik edici ve heveslendirici olacaktır. Bütün anne-babalar ister ki çocuğu namaza başlasın, Kur’an okumayı öğrensin, tesettüre girsin, bu merasimler çocuğu için

de yapılsın. Bu sürecin sonunda söz konusu tören ve hediyeler münasebetiyle ortaya çıkan güdülenme ile küçük kızların “ben de abla gibi giyineceğim” diyerek kendilerine hedef koymaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim izledikleri film ve çizgi filmlerdeki prenses vb. karakterle özdeşim kurup onlar gibi kabarık, parlak, süslü ve kanatlı elbiseler giymek isteyen, başlarına bu prenseslerinkine benzer taç, toka ve tül takan minik kızların sayısı az değildir.

e. Çeşitli Motivler ve Din Eğitimi

Günümüzde öğrenme teorilerinin temelini oluşturduğu ifade edilen motivasyon; uyarılma, dikkat, kaygı, geri denetim, pekiştirme ile de ilişkilendirilmektedir (Budak, 2000: 520).

Motivasyon, bireyi belirli bir davranışa angaje olmaya ve o davranışı yapmaya sevk eden güçler bütünüdür. Bu güçler iç kaynaklı veya dış kaynaklı olabilir. Dışsal faktörler bireyi belirli bir yönde davranmaya zorladığında söz konusudur (Bilgin, 2003: 248-249). Dışsal faktörlerden olan sosyal motivler arasında toplum tarafından beğenilmek, takdir edilmek, tanınmak, övgü kazanmak gibi istekler, hor görülmek, aşağılanmak gibi korkular sayılabilir. İçsel faktörlerden olan psikolojik motivlere ek olarak; kuvvetli olmak, üstün olmak, macera yaşamak, yeni yaşantı elde etmek, tekdüze hayattan kurtulmak gibi hevesler, arkadaşlık ve sevgi bağları kurmak, başkalarını korumak ve yardım etmek gibi duygular ile şiddet ihtiyacı gibi farklı hususlar sayılabilir (Öztabağ, 1983: 45).

Ayrıca güdülenmede itici güçlere en iyi örnek; merak, ilgi ve rekabet duygularıdır. Çocuk merak ettiği konuları dışarıdan bir etki olmadan, zorlama olmaksızın kendi çabasıyla öğrenir. İlgi duyduğu hususlara özenir ve bu hususlarla uğraşır. Rekabet duygusu, öğrenmeyi ve başkalarıyla yarışma duygusunu uyarır (Ülgen, 1997: 64). Bu çerçevede çocukların merak duygularından ve bu süreçte ortaya çıkan sorularından, birbirleriyle olan olumlu rekabetlerinden, onların imanî değerlere ve ibadetlere güdülenmesinde istifade etmek olumlu sonuçlar doğuracaktır.

“Cullen tarafından yapılan bir araştırmada öğrenciler iki gruba ayrılmıştır. Kendilerine yetersiz ve başarısız olduğu söylenen grubun daha başarısız olduğu görülmüştür. Ayrıca grupta yüksek motivasyon söz konusu ise başarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir” (Beard vd. 1978: 83). İşte insanın

sahip olduğu sosyal ve psikolojik güdüler motivasyonun gerçekleşmesi sürecinde itici güç-saik- rolünü üstlenirler. Mesela insanlarda “toplanma güdüsü” vardır. Bu güdü insanın diğer insanlarla ilişki kurmasını onlarla bir arada olmasını sağlar ve toplulukta yapılan bazı etkinliklerden insanın hoşlanması ile kendini gösterir (Binbaşıoğlu, 1978: 74). Çocukların manevi değerleri benimsemesi, sağlıklı bir din eğitimi alması, ibadet alışkanlığı kazanmasında cemaatle ve birlikte yapılan faaliyetlerin büyük önemi vardır. Bu onların motivasyonunu olumlu yönde etkileyecek çocukları istenen değerlere daha kolay güdüleyecektir. Nitekim yalnız başına iken namaz kılmayan, oruç tutmayan, Kur’an okumayan pek çok çocuğun bu davranışları yerine getiren arkadaşları ile birlikte olduğu zaman gruba aidiyet hissederek, ortak bir davranışı hep birlikte yapmanın hazzını hissetmek için aşırı derecede istekli davrandıkları tarafımızca da gözlenmiştir. O halde çocukların kazanması istenilen manevi değerlerde onların bu “toplanma ve sosyalleşme güdüsünden” yararlanmak onları imanî değerlere ve ibadetlere yönlendirmede olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Motivasyonun itici güçlerinden birisi de “üstün olma güdüsü”dür. Üstün olma güdüsü her bireyde belirli ölçülerde mevcuttur. Bu güdü bireylerde özellikle “kendini göstermek” biçiminde görülür. Toplumdan topluma değişmekle birlikte her bireyde az ya da çok üstün olma güdüsü vardır. Hiç kimse çevresindekilerden geri kalmak istemez. Bu nedenle insanlar birbirinden farklı etkinliklerde bulunur (Binbaşıoğlu, 1978: 75). Bu çerçevede anne-baba ve diğer yetişkinler ile eğitimcilerin çocukların yaptığı olumlu ve güzel davranışları, ibadet ve benzeri etkinlikleri görmesi, onun yaptığı bu davranışları en azından sözlü olarak takdir etmesi, çocuğun bu vasfıyla güzel bir haslete sahip olduğunu vurgulaması, çocuğa kendisinin bu konuda diğerlerinden farklı olduğunu hissettirmesi imani değerlerin yanında ibadet alışkanlığını kazandırma açısından da son derece önemli rol oynamaktadır. Bu hususa ek olarak, bütün insanlarda mevcut olduğu gibi çocuklarda ileri düzeyde olan “başkalarının övgüsünü, takdirini kazanma güdüsü” sonucu herkes yaptığı işin başkaları tarafından beğenilmesini, kabul görmesini ister. İşlerine ona göre şekil verir” (Binbaşıoğlu, 1978: 75). İşte anne-babaların çocuklarının yapmadıklarını değil yaptıklarını görmeleri ve bu durumu takdir etmeleri sonucu onların kazanımları azami derecede olacaktır.

4. Motivasyon Sürecinde Dikkat Edilecek Bazı Hususlar

İnsan davranışlarına sadece ihtiyaçlar ve gereksinimler yön vermez. Çünkü bireyin davranışlarını etkileyen sosyal alışkanlıklar, kültürel yapılar, değer yargıları ve çevre koşulları da vardır. Bireyler, kolay ya da güç doyum sağlamaları yönünden de birbirlerinden ayrılırlar. Gereksinimde değişme süreci önce bireyin kendi içyapısından, sonra da yaşadığı toplumsal çevresinin dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. "Bir kişi ya da gruba seslenen bir uyarı çeşidi bir başkası için aynı derece etkili olmayabilir." (İnceoğlu, 1985: 1). Motivasyon, kişilerin belirli hedeflere ulaşmak için kendi isteği ile belirli davranışlarda bulunmasıdır. Motivasyonun bir takım özellikleri bulunmaktadır. Birincisi motivasyon tamamen kişisel bir olaydır. Bir kişiyi motive eden bir ihtiyaç diğer kişiyi motive etmeyebilir. Bu nedenle çocukların imanî değerlere ve ibadetlere güdülenmesi sağlanırken hepsinin aynı söylem ve davranış biçiminden aynı derece etkilenmeyeceğinin bilincinde olarak onları iyi tanımalı, gerekirse deneme yoluyla en çok fayda sağlayacak söylem ve uygulamalar tercih edilmelidir. Bir takım iyi niyetli motivasyon uygulamaları bazı çocuklarda farklı tepkiler oluşturabilir. Nitekim insanların çevredeki uyarıcı ve özendiricilere karşı gösterdikleri tepkiler zorunlu olarak bilinçli değildir. Bazı motivasyonlar bireylerin bilinci dışında, farkında olmadan gerilim dahi yaratabilir. İşte çocuğun namaz, oruç ya da tesettür vb. bir ibadete teşviki söz konusu ise burada çocuk açısından etkili olabilecek sosyal güdülerden farklı unsurları denemek gerekir. Üstün olma motivisi, beğenilme, takdir edilme ya da diğer motivilerden hangisi etkili olacaksa bu hususta yoğunlaşmak esas olmalıdır.

Motivasyon, bireyin çaba ve faaliyetlerini, ilgi merkezlerini amaçlar doğrultusunda yönlendirmektir. Çocukları manevi değerlere yönlendirirken çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması, özlem ve beklentilerinin gerçekleştirilmesi, ona yardımcı olacak özendiricilerin ve uygun ortamın hazırlanması gerekir. Anne-baba ve eğitimcilerin çocukların neyi arzulamalarını, hedef almalarını, öğrenmelerini ve hayata geçirmelerini ve neye güdülenmelerini istediklerini gözden geçirmeleri gerekmektedir. Zira güdülenme ve motivasyon sürecinde öncelikle anne-baba ve eğitimcinin yeterli güdülenmeye sahip olması bir zorunluluktur.

Öğrenmede ve davranış kazanmada hedef veya fayda göstermeksizin baskı veya zor kullanmak, amacı gerçekleştirmeye yetmez. Öğrenmede bir

ihtiyacın karşılanması veya faydanın söz konusu olması gerekir. Özellikle çocuğun herhangi bir hususu öğrenmesi için bir sebebin ve gayenin olması asıldır (Yavuz, 1991: 123). Bu çerçevede Hz. Peygamberin çokça kullandığı metot olan mükâfat, cennet veya benzeri motivleri kullanmak son derece olumlu etkiler oluşturmaktadır. Kur'an'da insanın doğru yolu seçmesi, yanlıştan uzaklaşması için pek çok ayette güdülendiğini görürüz. Bu bağlamda cennet olmak üzere mükâfatların yanında cehennem azabı gibi korku temalı pek çok ayet Kur'an'daki güdüleyici unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Çocuğun başarabilmesini sağlamak için önce onun başaracaklarının verilmesi ve kendinin başaracağına inanması zorunludur (Yavuz, 1991: 123). Ayrıca çocuğun genel uyarılmışlık hali verimli bir öğrenme için hazır olmalıdır (Selçuk, 2007: 225). "Canım Kur'an okumayı öğrenmek istemiyor, sûre ezberlemek istemiyorum, namaz kılmak istemiyorum", diyen bir çocuğun gerekli uyarılmışlık düzeyine ulaşmadığı açıktır. Yeterli uyarılma söz konusu olmadığı takdirde istenen davranışların geliştirilmesi veya öğretimin gerçekleşmesi söz konusu olamaz. Bu noktada anne-baba ve eğitimcinin "Kur'an öğrenen, namaz kılan çocuklar için hangi mükâfatlar hazırlanmış biliyor musun?", "namaz kılmayanlara ne oluyor? ya da "namaz kılmayan ne kaybeder biliyor musun?" gibi sorularla çocuğun merak duygusunu tahrik etmesi ve bu sorulara çocuğun seviyesine uygun tatmin edici cevaplar vermesi, uyarılmışlık düzeyini artırmaya yardımcı olur. Bu söylemlerin haricinde de durum ve şartlara göre değişik teşvik unsurlarıyla çocuğun ilgi, dikkat, kaygı ve uyarılma düzeyinin artırılması gerekmektedir ki çocuk öğrenmeye ve davranış geliştirmeye motive edilmiş olsun.

Motivasyon, bir süreç ifade etmektedir. Bu, insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve doyum sağlamak için kendilerini hedefe götürecek davranışlarda bulunmaları sürecidir. Bu süreç içinde insanların ihtiyaçları da sürekli değiştiğinden bireyin davranışında da değişimler olur. Bu yüzden motivasyon dinamik bir yapıya sahiptir. Motivasyon uygulamaları da buna mutabık olarak gerçekleştirilmelidir.

Çocuklara ibadet alışkanlığı kazandırabilmek için motivasyon uygulamaları çerçevesinde çocuğun yaptığı güzel faaliyetler görülmeli, takdir edilmeli, onun yaptığı ya da yapması istenilen hususlara içten ilgi gösterilmeli, bunları yaparken arkadaş, kardeş veya yaşlıları arasında rekabet duygusu ölçülü biçimde kullanılmalıdır. Çocuk, dinin emir ve tavsiyelerine uygun

davranışta bulunmaya başlamış ise yaptığından gurur duyması sağlanmalıdır. Zaman zaman çocuğa sorumluluk verilmeli, bazen serbest bırakmak suretiyle çocuğun kendi kendini yönetebilme ve iradesini kullanabilme becerisini geliştirmesine yardımcı olunmalıdır. Bütün bu süreç içerisinde büyükler, çocuklara güvendiklerini hissettirmeli ve onların da güvenlerini kazanacak yaklaşımlar içerisinde bulunmalıdırlar. Netice olarak olumlu şekilde motive edilen çocuk, istedik davranışları ve ibadetleri zevkle ve severek yapar.

Amaç belirleme ile motivasyon ve performans arasında dikkat çekici düzeyde bir alaka vardır. Yapılan araştırmalarda amaçlara sahip çıkıldığı ve onlar üzerinde ısrarlı olunduğu takdirde verimin arttığı ve olumlu sonucun elde edildiği tespit edilmiştir (Barutçugil, 2002: 193). Bu çerçevede anne-baba ve eğitimcilerin çocukların dini eğitimlerine yönelik hem yakın hem uzak hedefleri mutlaka olmalı, bu amaçlar çerçevesinde hedefe yürünmelidir. Anne-baba, namaz ve diğer ibadetleri çocuğa hangi yaşta öğretmesi gerektiğini bilmeli, planlamalı ve bu doğrultuda çocuğu motive edip uygun yöntem ve yaklaşımlarla sevgiye ve sevdirmeye dayalı bir anlayışla onu eğitmelidir. Çocuk eğitiminde anne-baba ve eğitimcilerin yaptığı en büyük yanlış onlardan ne beklenildiğini net, açık ve vurgulu bir şekilde söylememeleridir. Anne-babaların çocuklarının namaz, oruç ya da diğer ibadetler ve dinî ve ahlakî davranış konularında ne gibi beklenti, amaç ve hedefleri olduğunu belirlemesi, zaman zaman bunu çocuklarıyla paylaşmaları uygun olur.

Sonuç

Motivasyon denilince insanlara herkesin birden bire enerjiyle, tılsımlı bir güçle yüklü hale geleceği, amaca yönelik davranışları sergileyeceği bir mana anlaşılır. Halbuki motivasyon; amacı gerçekleştirme, gerekli güdülenmeyi sağlama adına amaç sahibi kimselerin büyük emek ve çaba göstermesini gerektiren bir süreçtir.

Son yıllarda toplum, her alanda hızına yetişmenin zor olduğu, ciddi bir dinamizm sergilememektedir. Eğitim, özellikle din eğitimi alanında birinci derecede sorumlu ebeveynler ile eğitimcilerin durum ve şartlara göre eksiklerini tespit ederek telafi yoluna gitmeleri ve bu dinamizme ayak uydurmaları gerekmektedir. Toplumda özellikle yeni yetişen neslin dini yaşama oranının düşüyor olması da bu ihtiyacın açık bir ifadesidir. Bu durum toplumsal bir problem de olsa, başka bir takım nedenler olaya müdahil de olsa sonuç itibarıyla

çocukların ve gençlerin manevi dünyalarını zenginleştirecek temel uygulamaların ihmal edildiğini, bunlar arasında özellikle motivasyon unsurlarının yeterince ve uygun formatta kullanılmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Güdü, organizmayı belirli tepkilerde bulunmaya ve sonuç olarak bir şeyler öğrenmeye zorlar. Yeterince güdülenmemiş bir çocuk, öğrenmeye hazır hale gelmemiş demektir. Unutmamak gerekir ki çocuğu öğrenmeye sevk edecek önemli bir neden olmadıkça da öğrenilmesi gereken konuya ilgi gerçekleşmez. Tabii olarak insanlar genellikle merak duydukları ve ilgi çekici buldukları konuları daha çabuk öğrenirler. Bu nedenle çocukları güdülemenin yollarını bulmak asıl sorun haline gelmektedir. Yetişkin bireylerin yetişmekte olan kişileri eğitmesi, örgün eğitim yolunun yanında yaygın eğitim yoluyla da gerçekleşir. Yaygın eğitim, daha çok yetişkin neslin sosyal hayatta sergiledikleri tavırları ve davranışları ile örneklik teşkil etmeleri, aynı zamanda bilinçli-bilinçsiz onay ve yasakları ile gerçekleşir. Bazen yetişkinler tarafından farkında olmaksızın olumsuz mesajlar verilir, İslamî-imanî değerlerden uzaklaştırıcı söylem ve yaklaşımlar dile getirilir, olumsuz davranış biçimleri sergilenir. Bu da yetişmekte olan bireylerin motivasyonunu olumsuz yönde etkiler.

İnanç boyutunda, var olan iman duygusunun yanında, bireylerin ibadetleri yerine getiren, ahlâkî değerlere sahip birer fert olabilmesi için, ferdi davranışı yapmaya güdüleyen, yönlendiren ibadete yönelişi sağlayan istek unsurunun olması gerekmektedir. Bireylerde güdülenmenin ve amaca yönelik isteğin tam olarak oluşması için dini gelişim açısından en önemli dönem olan ilk 6 yaşta çocuğun dinî değerlerle donanmış ortamda yaşaması ve bu değerleri özümsemesi son derece önemlidir. Çocuğun dinî tutum ve davranışları büyük ölçüde içinde yetiştiği aile ve çevresinin ürünüdür. Diğer konularda olduğu gibi dinî yaşayışında da anne-babasının, büyüklerin davranışlarını taklide yönelen çocukta din, bir alışkanlık olarak yerleşir. Bu alışkanlığın temelinde yatan güç ise, büyüklerin otoritesi ve çocuktaki tabii yetenek ve eğilimlerdir. Bundan dolayı çocukların imanında iradi yön neredeyse yoktur. Bu dönemde irade yerine “hevesler” ve “taklid” duygusu söz konusudur. Çocuğun namaz kılmaya, abdeste, oruca ve diğer ibadetlere olan merak ve meyli bu şekilde birer heves ve taklid duygusuyla kendisini gösterir. İşte çocukluktan itibaren ondaki bu ibadetlere ve dini değerlere karşı var olan ilgi ve heves duygusundan ve taklid eğiliminden yararlanılarak, onun gençliğinde de bunları yerine getirecek bir güdülenmeye sahip olması sağlanmalıdır.

Düşünce ve duygu dünyasında inançlar ne kadar anlamlı ve değerli görünürse, onlar hakkında çocukların soruları o derece fazla olacaktır. Bu sorulara teşvik edici mahiyette, eleştirmeden, kızmadan, aşağılamadan, akıl mantık ölçüleri içinde kabul edilebilecek cevaplar vermek, onları dini değerlere ve ibadetlere güdüleyecek, onların ilgilerini artıracaktır. Çocukluk çağlarında başlayan manevi eğitim süreci gençlik çağına, gençlik çağından da hayatın sonuna kadar devam eder. Bu süreç içerisinde çocuklarda ibadetler ve imanî değerler hususunda bıkkınlık, dikkat dağınıklığı, pes etme, ilgisizlik vb. olumsuzluklar söz konusu olabilir. Çocukların manevi gelişim sürecinin temelini teşkil eden bu süreçte anne-baba eğitimci ve yetişkin neslin çocukların bozulan morallerini ve azalan motivasyonlarını yeniden takviye etmeleri gerekmektedir.

Anne-baba ve yetişkin nesil, motivasyon çalışmalarını yaparken çok dikkatli olmalıdır. Duygularını kontrol altında tutmalı, ağızdan çıkacak her bir sözcüğü itinayla seçmeli ve olumsuz motivasyona sebebiyet vermemelidir. Neticesi düşünülmeden söylenmiş sözler veya sergilenmiş tavırlar bir çocuğu iman ve ibadetten soğutarak iki dünya hayatını mahvetme boyutuna kadar uzanabilir. Bunun yanında çocuğun imanî değerlere ve ritüellere olan ilgisinin azaldığı dönemlerde, anne-babanın çocuklarının duyacağı ortamlarda, ondan bahsederken onların dini değerlere olan ilgisizliklerine dair kullandıkları sözler maalesef çocuğun motivasyonunu kökten yok edebilmekte, kendisinin artık dindar bir insan olmayacağı inancına saplanmasına sebep olabilmektedir. Bunların haricinde çocuğun yaptığı ibadetlerle ya da dile getirdiği manevi değerlerle ilgili sözleri ve davranışlarıyla alay edilmesi, "bizimkisi büyümüş de şimdi neleri soruyor?" şeklindeki küçümsemeler de çocuğun motivasyonunu olumsuz etkiler. Burada yapılması gereken şey, olumsuzlukların değil, çocuğun hayatında görülen olumlu davranış biçimlerinin vurgulanması ve değişik yerlerde teşvik edici mahiyette dile getirilmesidir. Örneğin "maşallah bizim kızımız dine çok ilgili, geçen gün kendisi namaz kıldı, eline Kur'an almış okuyor" vb. söylemleri zaman zaman samimi bir üslupla dile getirmek gerekmektedir.

Son olarak, motive edilmiş, güdülenmiş çocukların davranışlarında ilgi duyma ve dikkat etmede süreklilik; davranışın yapılması için çaba göstermeye ve gerekli zamanı harcamaya isteklilik; konuya odaklanma ve kendini verme, güçlüklerle karşılaştığında istenilen davranışı yapmaktan vazgeçmeme, sonuca gitmede ısrarlı ve kararlı olma gibi olumlu neticeler görülür. Bu olumlu

neticelerin gerçekleşmesi ise, din eğitimi adına motivasyon unsurlarının en doğru şekilde bilinmesi ve uygulanmasını gerektirir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey, (2002). *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, (yay. haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ağakay, M. A. (1955). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Yeni Matbaa.
- Alawneh, S. F. (2002). “*İnsan Motivasyonu*”, (çev. Ali Rıza Aydın), Tabularasa, sayı 6.
- Alderman, M. K. (2004). *Motivation for Achievement*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Barutçugil, İ. (2002). *Organizasyonlarda Duyguların Yönetimi*, İstanbul: Kariyer Yayınları.
- Başaran, İ. E. (1984). *Yönetime Giriş*, Ankara: A. Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Yayınları.
- , (1997). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara.
- Beard, R. vd. (1978). *Research into Teaching Methods in Higher Education*, Guilford, Surrey: Society for Research into Higher Education Ltd At The University Of Surrey.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Binbaşıoğlu, C. (1978), *Eğitim Psikolojisi II*, (iki cilt bir kitapta), Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.
- Birinci, A. (1982). “Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mekteb İlahileri” *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c. IV. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

- Blau P. M. ve Meyer, M. W. (1971). *Bureaucracy in Modern Society*, New York: Random House.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Çelebi, A. (t.y). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (çev. Ali Yardım), İstanbul: Damla Yayınevi,
- Dodurgalı, A. (1996). *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV).
- Döğüşgen, M. M. (2005). *Psikoloji Psikiyatri Sözlüğü*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Eren, E. (2001). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayınları,.
- ,(1984). *Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Ergin, O. N. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Erkuş, A. (t.y.). *Psikoloji Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Doruk Yayınları.
- Fidan, N. (1996). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Ankara: Alkım Yayınevi.
- Gates, A. I. vd. (1962). *Eğitim Psikolojisi*, (çev. Necmi Z. Sarı). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ginsberg, M. B. ve Wlodkowski, R. J. (2009). *Diversity and Motivation*, San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint.
- Göksu, T. (2007). *Sosyal Psikoloji*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hicks, H. G. ve Gullett, C. R. (1981). *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, İstanbul: İ. İ. T. İ. A. İşletme Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- İnceoğlu, M. (1985). *Güdüleme Yöntemleri*, Ankara: Ankara Üniv. Basın Yay. Yüksek Okulu Yayınları.

- Kreitner, R. ve Kinicki, A. (2004). *Organizational Behavior*, USA: The McGraw-Hill Companies Inc.
- Kurt, A. (1998). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839-1876*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Luthans, F. (1989). *Organizational Behavior*, New York: McGraw-Hill Book Company.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Necati, M. O. (2000). *Hadis ve Psikoloji*, (çev. Mustafa Işık). Ankara: Fecr Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2009). *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Öztabağ, L. (1983). *Psikolojide İlk Adım*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pitts, C. (1995). *Motivating Your Organizations, Achieving Business Success Through Reward and Recognitions*, New York: McGraw- Hill Book Co.
- Porter, L. W. ve Lawler, E. E. (1968). *Managerial Attitudes and Performance*, D. Irwin, Homewood.
- Rasim, A. (1969). *Falaka*, (yay. haz. Sedit Yüksel), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Selçuk, Z. (2007). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- , (2000). *Gelişim ve Öğrenme*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şanver, M. (2001). *Kur'ân'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Ülgen, G. (1997). *Eğitim Psikolojisi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Yavuz, K. (1991). *Eğitim Psikolojisi*, Kayseri: Erciyes Üniv. Yayınları.

